

Іван Терлюк
кандидат історичних наук,
доцент
кафедри історії держави і права
Навчально-наукового Інституту права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”
i.terlyuk2406@gmail.com

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ І УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ

© Терлюк І., 2017

Досліджено феномен конституціоналізму та української моделі конституціоналізму в контексті формування національної державно-правової традиції. Висловлено думку, що основною формулою побутування української моделі конституціоналізму є ідея забезпечення прав і свобод людини через обмеження державної влади, передовсім, засобами парламентаризму, місцевого самоврядування й організацією державних відносин з чітким поділом повноважень. Наголошується на тому, що в основі української національної державно-правової традиції – особливе ставлення українців до свободи як центральної ознаки конституціоналізму.

Ключові слова: українська національна державність, український конституціоналізм, державно-правова традиція.

Іван Терлюк

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ И УКРАИНСКАЯ МОДЕЛЬ КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА: К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОЙ ТРАДИЦИИ

Исследуется феномен конституционализма и украинской модели конституционализма в контексте формирования национальной государственно-правовой традиции. Высказывается мнение, что основной формулой существования украинской модели конституционализма является идея обеспечения прав и свобод человека посредством ограничения государственной власти, прежде всего, средствами парламентаризма, местного самоуправления и организации государственных отношений с четким разделением полномочий. Подчеркивается, что в основе украинской национальной государственно-правовой традиции – особое отношение украинцев к свободе – центральной составляющей конституционализма.

Ключевые слова: украинская национальная государственность, украинский конституционализм, государственно-правова традиция.

CONSTITUTIONALISM AND UKRAINIAN MODEL OF CONSTITUTIONALISM: TO THE PROBLEM OF FORMATION OF NATIONAL STATE-LEGAL TRADE

The phenomenon of constitutionalism and the Ukrainian model of constitutionalism in the context of the formation of the national state-legal tradition is researched. The opinion is that the main formula for the existence of the Ukrainian model of constitutionalism is the idea of ensuring human rights and freedoms through the restriction of state power, in the first place, by means of parliamentary, local self-government and the organization of state relations with a clear division of powers. It is emphasized that in the basis of the Ukrainian national-legal tradition, the special attitude of Ukrainians towards freedom as a central feature of constitutionalism.

Key words: Ukrainian national statehood, Ukrainian constitutionalism, state-legal tradition.

Постановка проблеми. Сьогодні вже як аксіома сприймається твердження, що найоптимальнішою державною системою сучасності є та, в межах якої соціально-політичний устрій і найбільш значущі суспільні відносини будуються відповідно до теоретичної моделі конституціоналізму – багатогранного феномену, який пропонують розглядати як філософсько-правову, політико-правову, ідейно-політичну тощо категорію [Див. напр.: 1, с. 248]. Так само у сучасній науковій думці незаперечною істиною видається теза про те, що конституціоналізм, як засноване на західних ліберально-демократичних цінностях теорії конституції та практики конституційного устрою суспільно-політичне явище, не ідентифікується виключно з якоюсь однією конкретною нацією чи народом. Водночас, у кожній демократичній державі може бути створена певною мірою своя національна модель конституціоналізму [2, с. 308]. Вважаємо, що для глибшого розуміння українського національного державотворчого процесу, зокрема в сьогоденних умовах підготовки і проведення конституційної реформи, надзвичайно важливим є сучасний погляд на історичні особливості складання української національної моделі конституціоналізму. З нашого погляду, вони корелювалися з національними традиціями державотворення, а відтак – сприяли формуванню національної державно-правової традиції.

Аналіз дослідження проблеми. Доводиться констатувати, що проблематика конституціоналізму в Україні доволі популярна. Вітчизняну історіографію, присвячену проблемам українського конституціоналізму, умовно можна п'ділити на кілька груп. Переважна більшість – це праці теоретиків-конституціоналістів (В. Шаповала, П. Стецюка, С. Шевчука, М. Савчина, А. Крусян, М. Орзіха, Ю. Тодики, Д. Белова, О. Бориславської та багатьох ін.), якась частина – істориків права (чи не найбільш помітні автори – О. Мироненко, В. Єрмолаєв, О. Кресін), політологів (напр., М. Томенко) та “чистих істориків”. Серед останніх проблема демократичних традицій українського народу – його свободолюбства, потягу до рівності, справедливості, поділу влади, виборності владних органів, їх децентралізації, тобто традицій, які покладено в основу сучасного розуміння явища конституціоналізму, стала предметом досліджень В. Кононенка, С. Полтавця, О. Ситника, В. Смоля, В. Степанкова, О. Струкевича, В. Шевчука, Т. Чухліба та ін.

Проте, як нам видається, попри велику історіографію, означена у заголовку проблема формально виглядає більш знайомою, аніж глибинно зрозумілою та засвоєною.

Метою статті є привернути увагу до проблеми конституціоналізму й української моделі конституціоналізму як до української національної державно-правової традиції.

Викладання основного матеріалу. Мусимо визнати, що у сучасній вітчизняній науці таке, здавалося б, однозначне поняття, як конституціоналізм (тут і далі курсив наш – *І.Т.*) має доволі неоднозначне трактування. Вітчизняні вчені за роки незалежності опублікували десятки (якщо не сотні) праць, в яких загалом явище конституціоналізму розглядають як наукову і як політико-правову категорії та доктринальне вчення [3]. Автори наукових праць, використовуючи різні методологічні підходи й акцентуючи на різних аспектах конституціоналізму, проводять думку, що конституціоналізм як явище не має і не може мати чіткого формального визначення.

Звісно, найбільшу увагу вивченню конституціоналізму приділяють вчені-конституціоналісти. Вони досліджують його як складний і багатовимірний політико-правовий феномен. У зазначених параметрах, зокрема, розглядають це явище автори щонайменше трьох монографій, що видані в Україні за останні понад десять років. Так, для визнаного вітчизняного вченого-конституціоналіста В. М. Шаповала, конституціоналізм – це насамперед політико-правова ідеологія й інтелектуальні узагальнення, що притаманні певному етапу історичного розвитку, а також державне правління, що обмежене за змістом конституції [4, с. 17]. М. В. Савчин вбачає у конституціоналізмі передовсім соціальне явище, що відображає еволюцію поглядів, ідей, доктрин щодо природи конституції та політичної практики втілення таких ідей в життя [5, с. 19]. А. Р. Крусян вважає конституціоналізм тривимірним явищем і пропонує досліджувати його в політичній, філософсько-історичній та юридичній іпостасях. Як юридичний феномен дослідниця розглядає конституціоналізм у двох значеннях: широкому – як складну політико-правову систему, та у вузькому – як особливий режим функціонування державної влади на основі конституційних методів [6, с. 72].

Між іншим, думка щодо визначення конституціоналізму в широкому й вузькому розумінні цього слова досить поширена. Зокрема, конституціоналізм у широкому (політико-правовому, політологічному) та вузькому (юридичному) значеннях – провідна теза у працях П. Б. Стецюка. За вченим, конституціоналізм у широкому розумінні є ідейно-політичною доктриною, ідейно-політичним рухом та державно-правовою практикою, а у вузькому (юридичному) – державне правління, обмежене конституцією; вчення про конституцію як основний закон держави, закон, який визначає відносини держави і суспільства; політичні системи, в основу яких покладено конституційні методи правління [див., напр.: 7, с. 7, 71].

Разом з тим, серед вітчизняних конституціоналістів немає єдності в питанні про місце Конституції як Основного закону в системі конституціоналізму. Серед найбільш поширених – думки тих вчених, для яких: конституціоналізм є нерозривним і безпосередньо походить від конституції держави [Див.: 8, с. 16], конституціоналізм – це передовсім державно-правова практика відповідно до конституції [Див.: 9, с. 231, 232] тощо. Загалом, як нам видається, такі тези спонукають до висновку, що конституціоналізму взагалі немає без появи (наявності) самої конституції. Інші (напр., С. Шевчук), навпаки, вважають хибними думки про те, що наявність конституції є невід'ємною складовою конституціоналізму. І як приклад наводять держави зі стійкими традиціями конституціоналізму (напр., Великобританія, де взагалі немає конституції або Ізраїль, де сьогодні чинними є декілька конституційних актів), і держав, де такі традиції не склалися навіть за умов активного конституційного процесу (напр., колишній СРСР) [Див.: 10, с. 133–134]. Бо насправді конституціоналізм полягає (тут погодимося з російським дослідником С. Авак'яном) не в обов'язковій наявності тексту конституції, а у глибокому пошануванні пов'язаності держави і суспільства правом та законом; у впровадженні в суспільну свідомість і буття людей ідеї авторитету людської особистості, поваги до її гідності; у втіленні верховенства права, що зокрема виявляється у безпосередній участі народу в здійсненні функцій влади через демократичний порядок формування державних органів й загальну підпорядкованість їх діяльності інтересам народу, наявності процесуальних механізмів захисту прав і свобод громадян тощо [11].

Тому, коли йдеться про сутність конституціоналізму як явища, вітчизняні конституціоналісти загалом одностайні в тому, що “вихідною ідеєю конституціоналізму, яка визначає мету його існування, є забезпечення свободи людини, гарантування її прав, а засобом досягнення цієї мети є обмеження свавілля держави” [1, с. 249]. Більше того, вітчизняні вчені-конституціоналісти, як, скажімо, С. П. Головатий, розглядаючи конституціоналізм в юридичному аспекті і додержуючись класичного розуміння цього феномену як ідеї про обмеження влади держави [12, с. 1627–1628], загалом переконані, що власне сама ідея конституції як Основного закону у письмовій формі виникла передовсім через потребу унеможливлення свавілля державної влади й пошуку засобів захисту суспільства від авторитарної та необмеженої державної влади. Зрештою, у такому висновку українські вчені суголосні чи не з більшістю західних дослідників, також переважно вчених-конституціоналістів: Х. Барнетт, Л. Генкіна, С. Маклвейна, Дж. Олдера, Дж. Роулза чи А. Шайо, які загалом також акцентують на головній меті конституціоналізму – обмеженні державної влади й недопущенні державного свавілля. Для прикладу, С. Маклвейн, англійський вчений першої половини минулого століття, переконаний, що “конституціоналізм, або верховенство права є юридичним обмеженням держави та повною протилежністю щодо свавільного правління” [13, с. 41]. Саме це висловлювання у спеціальній літературі вважається загально визнаним, *класичним* у визначенні конституціоналізму [Див. напр.: 10, с. 130]. Приблизно так само думає сучасний угорський вчений Андраш Шайо, коли пише, що конституціоналізм — не що інше, як “сукупність принципів, порядку діяльності та інституційних механізмів, які традиційно використовуються з метою обмеження державної влади”, а в іншому місці цієї ж праці взагалі трактує конституціоналізм як “обмеження державної влади в інтересах громадського (суспільного) спокою” [14, с. 13, 24]. Загалом, з-поміж визначень описуваного явища від вчених-конституціоналістів претендувати на першість, з нашого погляду, може висновок про те, що конституціоналізм – це лише дотримання “вірності” конституційним принципам, ідеям верховенства права та обмеження влади [15, с. 59].

З іншого боку, важко не погодитися з М. Ф. Орзіхом, який вважає, що конституціоналізм належить до тих явищ, які “виникли значно раніше, ніж сформувався уявлення про них” [16, с. 50]. Адже пошуки балансу у владі, її відповідальності перед соціумом провадилися значно раніше навіть часу появи перших конституцій у сучасному розумінні цього слова. Тому філософи й теоретики права, історики та історики права бачать у конституціоналізмі перш за все широку (якщо не сказати масштабну) наукову категорію. Виводять її, *починаючи від міфологічних форм світорозуміння*, тобто десь від IV–III тис. до н.е., коли найінтелектуальніші представники людства стали замислюватись над сутністю категорій, які покладено в основу регулювання відносин між людьми, таких як добро і зло, правда і справедливість, рівність і нерівність, космосу і земних порядків, держави і суспільства, місцем і призначенням людини, методами і спробами завоювання і зміцнення влади, походженням і значенням права тощо – *до раціонально-логічних форм мислення*, тобто до ознак теоретичного знання, а *відтак* виникнення політико-правової науки [17, с. 5–8].

Представники цієї когорти дослідників трактують конституціоналізм як доволі складну *ідеологію*, себто сукупність ідей та уявлень щодо облаштування суспільства та шляхів його забезпечення [18, с. 180]; *концепцію* – “систему поглядів на те чи інше явище; світогляд, світорозуміння” [18, с. 321] чи навіть *доктрину*. Зауважимо, що, скажімо, “Юридична енциклопедія” трактує термін “доктрина” не лише як вчення, науку чи філософську теорію, а також як *систему поглядів й керівну політичну програму* [19, с. 273]. Відтак для них конституціоналізм у найзагальнішому трактуванні – це явище, що формувалося як багатовікове напрацювання людства, і ґрунтується не стільки на законодавчих приписах, скільки походить від історичного досвіду та культурної спадщини народів у сфері взаємодії суспільства й держави. З цього погляду для нас чи не найбільш прийнятним видається бачення конституціоналізму, сформульоване відомим науковцем, проф. О. Ф. Скакун, яка розуміє його як систему “ідей, концепцій (реалізованих чи нереалізованих), спрямованих на пошуки державно-правових засобів, конструкцій і форм (поділ влади, парламентаризм, виборча система, місцеве самоврядування), здатних запобігти узурпації публічної влади й безвідповідальності перед індивідами й суспільством” [20, с. 244].

Якщо розглядаючи сучасний український конституціоналізм дослідники загалом одностайні - розглядають його як органічну єдність національної конституційної теорії, конституційного законодавства та практики його реалізації в частині забезпечення прав та свобод людини в Україні, організації публічної влади на засадах її поділу й функціонування конституційної держави загалом [21, с. 179], то з приводу історичних витоків українського конституціоналізму такої одностайності не спостерігаємо.

Для прикладу, на думку відомого вченого Т. Г. Андрусяка український конституціоналізм бере початок від “Вільної Спілки” М. Драгоманова і базується на засадах прав і свобод людини та реальному і розвинутому місцевому самоврядуванні. Зазначимо, що у категорію “права і свободи людини” крім загальних базових, таких як свобода слова чи вільне виборче право, дослідник пропонує включати ще й такі, як право на опір незаконним діям державного службовця, право на носіння зброї чи право організовувати військові формування. А реальне місцеве самоврядування розуміє як право громади самостійно вирішувати всі питання власної життєдіяльності, які її стосуються [22, с. 54, 55]. Натомість, на погляд П. Б. Стецюка, категорію “український конституціоналізм” можна розглядати щонайменше в двох часових позиціях: 1) український конституціоналізм періоду УНР–ЗУНР; 2) сучасний український конституціоналізм (після 1991 року) [21, с. 179].

Ми вважаємо, що витоків українського конституціоналізму слід шукати у періоді пізнього Середньовіччя – раннього Нового часу, коли в умовах Великого князівства Литовського руська шляхта-еліта, відстоюючи свої права, намагалася спочатку через рішення місцевих сеймиків, а згодом – і загальнодержавного Сейму – вплинути на процес обмеження влади великого князя. Вже у XVI ст. у політичній свідомості шляхти литовський Вальний сейм вже асоціювався з їх невід’ємним правом висловлюватися з проблем державного управління. Згодом у Речі Посполитій ідеологією формування засад конституціоналізму був один з варіантів сприйняття “справедливої” влади, який Н. Яковенко узагальнено окреслює як “річпосполитський”. Він спирався на ідею влади як контракту “вільного народу” з правителем. У світлі цієї ідеї будь-яке авторитарне правління, здійснюване без згоди й санкції “народу” (тобто шляхти), вважалося за “тиранію”, що накладає підданам “ярмо рабства”. Репліки, які відбивають цей тип політичної культури, розкидано по найрізноманітніших текстах руського походження кінця XVI – середини XVII століття: від релігійних полемічних трактатів до сеймикових інструкцій, панегіриків, різноманітних протестів, приватних листів і сеймових виступів тощо [23, с. 399, 400]. Елементи вітчизняного конституціоналізму у польській Речі Посполитій знаходимо також у сеймовій боротьбі української православної шляхти за захист прав православної конфесії в українських воєводствах та у відстоюванні своїх прав ресстровим козацтвом. Зрештою, період XVI–XVIII ст. в Україні – це час зародження й еволюції козацьких ладу і структур, а також утвердження козацтва як носія державності українців. Відтак тогочасний вітчизняний конституціоналізм – козацький конституціоналізм – міститься у самій системі організації влади козацьких утворень, в яких принцип виборності козацької старшини загалом унеможлилював узурпацію влади. Передовсім це стосувалося Запорозької Січі, в якій постулати козацького (звичасового) права забезпечували широку участь козаків в управлінні державним утворенням та гарантували їм усю повноту тодішніх політичних, економічних та культурних прав [24, с. 114].

Врешті-решт за всіх часів українському народові була властива особлива стурбованість щодо конституювання своїх прав, які у козацьку добу раннього Нового часу ототожнюються з поняттям “вольності”, в імперську добу Нового часу уже кореспондується з поняттям “волі” й “свободи”, а в сучасну добу Новітнього часу можна умовно зіставити з поняттям “демократія” в його широкому розумінні [Див. докл.: 25, с. 496–502]. Ці концепти стали підґрунтям розвитку української моделі конституціоналізму. Вони також характерні для конституціоналізму європейських народів (європейського конституціоналізму) взагалі. З нашого погляду, цей факт лише підтверджує, що теза про Україну як про європейську державу та про українців як про європейський народ – не лише аксіома у географічному чи тепер і в політико-географічному сенсі. Таке розуміння конституціоналізму, на нашу думку, корелюється з думкою цитованого вище вченого-

конституціоналіста М. Ф. Орзіха, який в іншій своїй праці стверджував, що конституціоналізм як політико-правова система не тільки “функціонально *виходить за межі* Конституції і взагалі *права*, [але й] *відбиває особливості менталітету і буття народу*” [26, с. 3].

Погоджуємося, що фундаментом будь-якої національної моделі конституціоналізму є т.зв. *конституційна ідеологія* – вироблені тривалою практикою функціонування конституційної держави певні конституційно-правові ідеї та доктрини [21, с. 179]. Однак вважаємо, що основу власне українського конституціоналізму становлять засади, які вироблялися зокрема й практикою функціонування європейських конституційних держав на певних етапах. Конкретні європейські конституційно-правові ідеї, узагальнення та доктрини у тій чи іншій формі запозичувалися, розвивалися у процесі еволюції українського національного конституційного мислення XIX – початку XX століття, закріплювалися в конституційних актах та проектах періоду української державності 1917–1921 рр., згодом – у програмних документах УГВР та дисидентського руху, а також у працях тих українських теоретиків права та конституціоналістів, які працювали поза межами контрольованої тоталітарним режимом України. І якщо вони умовно відповідали інтересам й духу нації, то, варто погодитися з Вс. Речицьким, – вони належать до сфери органічного конституціоналізму [27]. І, що важливо, в останньому випадку – закладають основи *національної державно-правової традиції*, себто сукупності елементів соціального і культурного спадку народу, що передається з покоління в покоління як вид суспільної нормативності [28, с. 111, 113–114] чи історично складеного, вираженого у сталих навичках, нормативно-ціннісного правоутворення, яке зумовлене релігійними і світськими віруваннями, світоглядом, почуттями, якістю спожитої інформації та сприйняття, розумінням права, влади, державності [29, с. 137]. Зважаючи на вищевикладене, як нам видається, ці слова також і про український конституціоналізм.

Висновки. Підсумуємо викладені вище думки кількома пунктами. *По-перше*, у сучасній вітчизняній (і не тільки) правовій науці конституціоналізм, попри те, що став предметом дослідження порівняно нещодавно, достатньо повно вивчений вітчизняними (і не тільки) науковцями: обґрунтовано основні принципи, цілі, ознаки, елементи конституціоналізму, проте не вироблено уніфікованого підходу до самого визначення поняття “конституціоналізм”. Відтак класично конституціоналізм ототожнюється з верховенством права та юридичним обмеженням держави з метою недопущення свавільного правління. *По-друге*, особливості розвитку вітчизняних суспільно-політичної і правової думки та загалом недовготривалої державно-правової практики спонукають до висновку, що основною формулою побутування української моделі конституціоналізму слід вважати ідею забезпечення прав і свобод людини через обмеження державної влади, передовсім, засобами парламентаризму, місцевого самоврядування й організацією державних відносин з чітким поділом повноважень. *По-третє*, конституціоналізм відображає особливості національного менталітету. Та система, в якій живуть українці і до якої ми звикли – це європейська ментальність. Вона має історичні корені зокрема і у конституюванні українського буття. Передовсім – через концепт “свободи”, що є центральною ознакою конституціоналізму. *По-четверте*, вважаємо, що особливе – на ментальному рівні – ставлення українців до свободи (“вольності”, “воля”) є для них тією світоглядною визначальною цінністю й неусвідомленим повністю орієнтиром, які покладено в основу української національної державно-правової традиції, ширше – українського поступу/непоступу на тернистому шляху побудови/розбудови/втрати/відбудови/відродження національної державності.

1. Бориславська О. *Сутність конституціоналізму: конституціоналізм як ідеологія, доктрина і практика обмеженого правління* / О. Бориславська // *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. – С. 247–256. 2. [Стецюк П.] *Демократія та конституціоналізм* / Петро Стецюк // *Основи демократії: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. А. Ф. Колодій. 3-тє вид., онов. і допов.* – Львів: Астролябія, 2009. – С. 296–320. 3. *Про дефініцію “конституціоналізм”, окрім названих вище, див. докл. зокрема: Циверенко Г. П. Основні підходи до визначення поняття “конституціоналізм” у сучасній науковій думці* / Г. П. Циверенко // *Держава*

та регіони. Серія: Право. – 2009. – № 1. – С. 171–175 та ін. 4. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія / В. М. Шаповал. – К : Салком ; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с. 5. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції: монографія / М. В. Савчин. – Ужгород : Ліра, 2009. – 372 с. 6. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія / А. Р. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 560 с. 7. Стецюк П.Б. Конституційний Суд України як суб'єкт формування сучасного українського конституціоналізму (до постановки проблеми) / П. Б. Стецюк // Право України. – 2010. – №6. – С. 70–74. 8. Актуальні проблеми конституційного права України [текст] : підручник. / за заг. ред. проф. Олійника А. Ю. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 554 с. 9. Тодыка Ю. Н. Конституционное право Украины: учеб. пособие / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – Харьков: Райдер, 2003. 10. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції / С. Шевчук. – Харків: Консум, 2002. – 296 с. 11. Авакьян С. А. Конституция России: природа, эволюция, современность: 2-е изд. [Электронный ресурс] / С. А. Авакьян. – М.: РЮИД, “Сашико”, 2000. – Режим доступа: http://constitution.garant.ru/science-work/modern/1776651/chapter/4/#block_400 12. Головатий С. П. Верховенство права: український досвід [Текст]. – Кн. 3 / С. Головатий. – К.: Фенікс, 2006. – С. 1277–1747. 13. McIlwain С. Constitutionalism, Ancient and Modern. – Ithaka, N.Y.: Cornell University Press. – 1940. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.constitution.org/cmt/mcilw/mcilw.htm> 14. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / Андраш Шайо; пер. с венг. А. П. Гуськовой, Б. В. Сотина. – М.: Юристъ, 1999. – 292 с. 15. Забокрицький І. І. Основні аспекти сучасного розуміння конституціоналізму / І. І. Забокрицький // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. “Юридичні науки”. – 2015. – № 827. – С. 53–60. 16. Орзих М. Ф. Категориальное определение перспектив науки конституционного права / М. Ф. Орзих // Наука конституційного права України: сучасний стан та напрямки розвитку: [матеріали виступів учас. “круглого столу” / за ред. А. П. Гетьмана). – Х.: Право, 2009. 17. Див.: Конституція незалежної України : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Спілка юристів України; ред. В. Ф. Погорілко, Ю. С. Шемшученко, В. О. Євдокимов [та ін.]. – К.: [б.в.], 2000. – 426 с. 18. Новий тлумачний словник української мови: [В 4 т.] / [Укл.: В. Яременко, О. Сліпушко]. – Т. 2: Ж-О. – К.: Вид-во “Аконіт”, 1999. – 910 с. 19. Юридична енциклопедія: [В 6 т.] / [Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – Т. 2: Д-Й. – К.: Укр. енцикл., 1999. – 744 с. 20. Скакун О. Ф. Український конституціоналізм / О. Ф. Скакун // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. - К.: Довіра: Генеза, 1996. - 942 с. 21. Стецюк П. Про дефініцію категорії “конституціоналізм” / П. Стецюк // Вісник Львів, ун-ту. Серія юридична. 2004. – Вип. 39. – С. 171–180. 22. Андрусак Т. Здобутки українського конституціоналізму та сучасний конституційний розвиток України / Т. Андрусак // Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід: матеріали учасників третьої науково-практичної конференції (м. Львів, 19 травня 2017 р.). – Львів: ІНПП НУ “Львівська політехніка”, 2017. – С. 51–56. 23. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI - початку XVIII століття / Наталя Яковенко. – К.: Laurus, 2012. – 472 с. 24. Паньонко І. М. Органи влади Запорізької Січі: монографія / І. М. Паньонко. – Львів: ЛьвДУВС, 2006. – 144 с. 25. Терлюк І. Я. Українська національна держава: штрихи до історіософії проблеми / І.Я.Терлюк // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. “Юридичні науки”. – 2016. – № 845. – С. 496–502. 26. Орзих М. Ф. Конституционное право Украины: учеб.-метод. пособие. – О., 2003. 27. Речицкий Вc. Прості цінності конституціоналізму [Електронний ресурс] // Критика. Статті. Число 1-2, 2011 – Режим доступу: http://krytyka.com/cms/front_content.php?idart=1018. Його ж. Зародження і розвиток українського органічного конституціоналізму [Електронний ресурс] // Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. – Режим доступу: <http://khp.org.index.php?id=1363603231> 28. Мірошниченко М. І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект: Монографія / М. І. Мірошниченко. – К.: Університет “Україна”, 2007. – 271 с. 29. Арановский К. В. Конституционная традиция в российской среде / К. В. Арановский. – СПб., 2003. – 658 с.

REFERENCES

1. Boryslavs'ka O. **Sutnist' konstyutsionalizmu: konstyutsionalizm yak ideolohiya, doktryna i praktyka obmezhenoho pravlinnya.** [Sutnist' konstyutsionalizmu: konstyutsionalizm yak ideolohiya, doktryna i praktyka obmezhenoho pravlinnya]. Visnyk L'vivs'koho universytetu. Category of law. Vol. 61. 2015, pp. 247–256.
2. Stetsyuk P. **Demokratiya ta konstyutsionalizm. Osnovy demokratiyi: Pidruchnyk dlya studentiv vyshchykh navchal'nykh zakladiv.** [Demokratiya ta konstyutsionalizm. Osnovy demokratiyi: Pidruchnyk dlya studentiv vyshchykh navchal'nykh zakladiv]. A. F. Kolodiy Publ. Vol. 3. L'viv, 2009, pp. 296–320.
3. H. P. Tsyverenko. **Osnovni pidkhody do vyznachennya ponyattya “konstyutsionalizm” u suchasniy naukoviy dumtsi.** Pro definitsiyu “konstyutsionalizm” [Osnovni pidkhody do vyznachennya ponyattya “konstyutsionalizm” u suchasniy naukoviy dumtsi] Derzhava ta rehiony. Category of law. Vol. 1. 2009, pp. 171–175 and others.
4. Shapoval V.M. **Suchasnyy konstyutsionalizm: monohrafiya.** [Suchasnyy konstyutsionalizm: monohrafiya]. Kiev : Salkom ; Yurinkom Inter, 2005, p.560.
5. Savchyn M. V. **Konstyutsionalizm i pryroda konstyutsiyyi:** [Konstyutsionalizm i pryroda konstyutsiyyi]. Monohrafiya. Uzhhorod, Lira, 2009, p. 372.
6. Krusyan A. R. **Suchasnyy ukrajins'kyy konstyutsionalizm: monohrafiya.** [Suchasnyy ukrajins'kyy konstyutsionalizm: monohrafiya]. Kiev. Yurinkom Inter. 2010, p. 560.
7. Stetsyuk P. B. **Konstyutsiynyy Sud Ukrayiny yak sub"yekt formuvannya suchasnoho ukrajins'koho konstyutsionalizmu (do postanovky problemy).** [Konstyutsiynyy Sud Ukrayiny yak sub"yekt formuvannya suchasnoho ukrajins'koho konstyutsionalizmu (do postanovky problemy)]. Pravo Ukrayiny. Vol.6. 2010, pp. 70–74.
8. Oliynyk A. Yu. **Aktual'ni problemy konstyutsiynoho prava Ukrayiny.** [Aktual'ni problemy konstyutsiynoho prava Ukrayiny]. Pidruchnyk. Kiev. “Tsentr uchbovoyi literatury”. 2013, p. 554.
9. Todika Yu. N. **Konstyutsyonnoe pravo Ukrayny: Uchebnoe posoby.** [Konstyutsyonnoe pravo Ukrayny: Uchebnoe posoby]. Khar'kov: Rayder. 2003.
10. Shevchuk S. **Osnovy konstyutsiynoyi yurysprudentsiyyi.** [Osnovy konstyutsiynoyi yurysprudentsiyyi]. Kharkiv: Konsum. 2002, p. 296.
11. Avak'yan S. A. **Konstyutsyya Rossyy: pryroda, evolyutsyya, sovremennost': 2-edition.** [Konstyutsyya Rossyy: pryroda, evolyutsyya, sovremennost': 2-edition]. Moscow. RYUD, “Sashko” Publ. 2000. Electronic resource available at: http://constitution.garant.ru/science-work/modern/1776651/chapter/4/#block_400
12. Holovatyy S. P. **Verkhovenstvo prava: ukrajins'kyy dosvid.** [Verkhovenstvo prava: ukrajins'kyy dosvid]. Kiev, Feniks Publ. Vol.3. 2006, pp. 1277–1747.
13. McKilwain C. **Constitutionalism, Ancient and Modern.** [Constitutionalism, Ancient and Modern]. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press. 1940. Electronic resource available at: <http://www.constitution.org/cmt/mcilw/mcilw.htm>
14. Shayo A. **Samoohranychenye vlasty (kratkyy kurs konstyutsyonalyzma).** [Samoohranychenye vlasty (kratkyy kurs konstyutsyonalyzma)]. Translated from hung. A. P. Hus'kovoy, B. V. Sotyna. Moscow. Yuryst'. 1999, p. 292.
15. Zabokryts'kyy I. I. **Osnovni aspekty suchasnoho rozuminnya konstyutsionalizmu.**[Osnovni aspekty suchasnoho rozuminnya konstyutsionalizmu]. Visnyk Natsional'noho universytetu “L'vivs'ka politekhnika”. Zbirnyk naukovykh prats'. Yurydychni nauky. L'viv: Publication of L'vivs'koyi politekhniky. Vol. 827. 2015, pp. 53–60.
16. Orzykh M. F. **Katehoryal'noe opredelenye perspektiv nauky konstyutsyonnoho prava. Nauka konstyutsiynoho prava Ukrayiny: suchasnyy stan ta napryamky rozvytku.** [Katehoryal'noe opredelenye perspektiv nauky konstyutsyonnoho prava. Nauka konstyutsiynoho prava Ukrayiny: suchasnyy stan ta napryamky rozvytku]. Kharkiv.: Pravo, 2009.
17. V. F. Pohorilko, Yu. S. Shemshuchenko, V. O. Yevdokymov and others. **Konstyutsiya nezalezhoynyi Ukrayiny : navch. posib. dlya stud. yuryd. spets. vyshchykh zakl. Osvity.** NAN Ukrayiny, Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho, Spilka yurystiv Ukrayiny. [Konstyutsiya nezalezhoynyi Ukrayiny : navch. posib. dlya stud. yuryd. spets. vyshchykh zakl. osvity]. Kiev: 2000, p. 426.
18. Yaremenko, O. Slipushko. **Novyy tlumachnyy slovnyk ukrajins'koyi movy.**[Novyy tlumachnyy slovnyk ukrajins'koyi movy]. Vol. 4. 2nd edition. Kiev. “Akonit” Publ. 1999, p. 910.
19. Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) and others. **Yurydychna entsyklopediya.** [Yurydychna entsyklopediya]. 2nd edition. D-Y. Kiev. “Ukr. entsykl.”. 1999, p. 744.
20. Skakun O. F. **Ukrayins'kyy konstyutsionalizm. Mala entsyklopediya etnoderzhavoznavstva.** [Ukrayins'kyy konstyutsionalizm. Mala entsyklopediya etnoderzhavoznavstva.]. NAN Ukrayiny. In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho; Redkol.: Yu. I. Rymarenko (vidp. red.) and others. Kiev. Dovira: Geneza. 1996, p. 942.
21. Stetsyuk P. **Pro definitsiyu katehoriyi “konstyutsionalizm”.** [Pro definitsiyu katehoriyi

“konstytutsionalizm”]. *Visnyk L'viv of university. Category of law. Vol. 39. 2004, pp. 171–180.*

22. Andrusyak T. **Zdobutky ukrayins'koho konstytutsionalizmu ta suchasnyy konstytutsiynnyy rozvytok Ukrainy. Teoriya i praktyka konstytutsionalizmu: ukrayins'kyy ta zarubizhnyy dosvid: materialy uchashnykiv tret'oyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi.** (L'viv, 19th of May, 2017.). [Zdobutky ukrayins'koho konstytutsionalizmu ta suchasnyy konstytutsiynnyy rozvytok Ukrainy. Teoriya i praktyka konstytutsionalizmu: ukrayins'kyy ta zarubizhnyy dosvid: materialy uchashnykiv tret'oyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. (L'viv, 19th of May, 2017.)]. L'viv. INPP NU “L'vivs'ka politekhnik”. 2017, pp. 51–56.

23. Yakovenko N. **Dzherkala identychnosti. Doslidzhennya z istoriyi uyavlen' ta idey v Ukraini XVI pochatku XVIII stolittya.** [Dzherkala identychnosti. Doslidzhennya z istoriyi uyavlen' ta idey v Ukraini XVI pochatku XVIII stolittya]. Kiev. Laurus. 2012, p. 472.

24. Pan'onko I. M. **Orhany vlady Zaporiz'koyi Sichi: monohrafiya.** [Orhany vlady Zaporiz'koyi Sichi: monohrafiya]. L'viv. L'vDUVS. 2006, p. 144.

25. Terlyuk I. Ya. **Ukrayins'ka natsional'na derzhava: shtrykhy do istoriosofiyi problemy.** [Ukrayins'ka natsional'na derzhava: shtrykhy do istoriosofiyi problemy]. *Visnyk Natsional'noho universytetu “L'vivs'ka politekhnik”.* Zbirnyk naukovykh prats'. Vol. 845. *Category of law studies.* L'viv, Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniki. 2016, pp. 496–502.

26. Orzykh M. F. **Konstytutsyonnoe pravo Ukrainy: Ucheb.-metod. posobye.** [Konstytutsyonnoe pravo Ukrainy: Ucheb.-metod. posobye.], 2003.

27. Rechytskyy Vs. **Prosti tsinnosti konstytutsionalizmu. Krytyka.** [Prosti tsinnosti konstytutsionalizmu. Krytyka]. *Articles. Chyslo 1–2. 2011 Electronic resource available at: http://krytyka.com/cms/front_content.php?idart=1018.*

28. Yoho zh. **Zarodzhennya i rozvytok ukrayins'koho orhanichnoho konstytutsionalizmu. Prava Lyudyny v Ukraini.** [Yoho zh. Zarodzhennya i rozvytok ukrayins'koho orhanichnoho konstytutsionalizmu. Prava Lyudyny v Ukraini]. *Informatsiynnyy portal Kharkivs'koyi pravozakhysnoyi hrupy. Electronic resource available at: <http://khp.org.index.php?id=1363603231>.*

29. Miroshnychenko M. I. **Henezys natsional'nykh pravovykh system: teoretyko-metodolohichnyy aspekt: Monohrafiya.** [Henezys natsional'nykh pravovykh system: teoretyko-metodolohichnyy aspekt: Monohrafiya]. Kiev. Universytet “Ukrayina”. 2007, p. 271.

29. Aranovskyy K. V. **Konstytutsyonnaya tradytsyya v rossyyskoy srede.** [Konstytutsyonnaya tradytsyya v rossyyskoy srede]. Kiev. V. SPb. 2003, p. 658.

Дата надходження: 30.10.2017 р.